

Goed omgaan met geld

*Achtergronden bij de competenties voor
financiële zelfredzaamheid*

Nibud, 2012

Inhoud

1	AANLEIDING	2
2	COMPETENTIES BESCHREVEN ALS VAARDIGHEDEN	4
3	AANSLUITEN BIJ INTERNATIONALE ONTWIKKELINGEN	6
4	DE COMPETENTIES	7
4.1	Doel van de competenties.....	7
4.2	Doelgroep competenties	7
4.3	De competenties.....	8
5	LITERATUUR.....	11

1 Aanleiding

Het Nibud informeert en adviseert huishoudens over hun financiën. De missie van het Nibud luidt: *Het verhogen van de zelfredzaamheid van consumenten op het gebied van de huishoudfinanciën*. Preventie van financiële problemen is dus een speerpunt van het Nibud.

Financiële problemen kunnen ontstaan door een samenloop van omstandigheden. In 'Kans op financiële problemen' (Madern en Van der Schors, 2012) zei 35 procent van de respondenten dat de betalingsachterstanden zijn ontstaan door onverwachtse (hoge) uitgaven; een kwart van de respondenten gaf een inkomensterugval als oorzaak voor de achterstanden. Een oorzaak van financiële problemen is echter vaak ook het gedrag van een persoon. Uit hetzelfde onderzoek valt af te leiden dat ruim een derde van de respondenten wel op tijd had kunnen betalen, maar dat zij dit niet de eerste prioriteit had (Madern en Van der Schors, 2012).

Gedrag blijkt in steeds meer onderzoeken een belangrijke rol te spelen bij het risico op het ontstaan van financiële problemen. Het Nibud kan daardoor zijn informatie en adviezen niet meer uitsluitend baseren op de 'technische' kant van omgaan met geld: een begroting maken, eventuele financiële problemen in kaart brengen, ervoor zorgen dat de betalingen geregeld worden. Het Nibud verdiept zich dan ook in het gedrag van zijn doelgroep.

Gedrag in relatie tot goed omgaan met geld, is niet nieuw voor het Nibud. Onder andere vanuit de achtergrond als ontwikkelaar van lesmaterialen, heeft het Nibud zich in 2006 al verdiept in competenties voor goed omgaan met geld. In Geld en gedrag (2008) zijn deze voor het eerst op papier gezet. Sinds die tijd vormen competenties de basis van veel voorlichtingsmaterialen van het Nibud. De competenties zijn in de loop van de tijd regelmatig aangevuld en bijgesteld, en er zijn leerdoelen geformuleerd voor kinderen en jongeren van verschillende leeftijden. Ook in publicaties van andere organisaties worden competenties voor goed omgaan met geld gedefinieerd. Een voorbeeld is de SchuldPreventiewijzer van Wijzer in geldzaken.

Het resultaat van al deze ontwikkelingen is, dat steeds meer uitingen gebaseerd zijn op competenties. Dat vraagt om een algemene omschrijving en een uitgewerkte onderbouwing van de competenties voor goed omgaan met geld. Voor het Nibud was dat aanleiding voor deze rapportage.

Deze nieuwe competenties gaan de basis vormen van de informatie en adviezen van het Nibud voor alle groepen consumenten. Daarnaast kan ook het beroepsveld ermee aan de slag. Een schuldhulpverlener bijvoorbeeld, kan straks in de spreekkamer een checklist nalopen, waarmee hij kan onderzoeken wat zijn cliënt doet en kan op het gebied van geld.

Tot slot zijn de nieuwe competenties zodanig uitgewerkt dat zij gemakkelijker zijn in te zetten om iets te kunnen zeggen over de financiële zelfredzaamheid van personen. Iemand is volgens het Nibud financieel zelfredzaam wanneer hij weloverwogen keuzes maakt zodanig dat zijn financiën in balans zijn, zowel op de korte als op de lange termijn. De competenties gaan gebruikt worden als input voor onderzoeken naar de inkomsten en uitgaven van allerlei groepen in de samenleving. Het Nibud betreft bij dit soort onderzoeken steeds vaker het financiële gedrag van de respondenten. Om gedrag en de bijbehorende vaardigheden objectief te kunnen meten, is het van belang dat de competenties zodanig beschreven zijn dat zij elkaar zoveel mogelijk uitsluiten.

2 Competenties beschreven als vaardigheden

Financiële problemen worden vaak (mede) veroorzaakt door het gedrag van een persoon. In 'Kans op financiële problemen' (Madern en Van der Schors, 2012) zei 34 procent van de respondenten dat men had wel kunnen betalen, maar dat de verplichting aan hun aandacht was ontsnapt.

Er zijn veel theorieën over het ontstaan van gedrag en gewoontes, elk met een eigen invalshoek en focus. Eén van de bekendste en meest gebruikte is de Theorie van gepland gedrag (Ajzen, 2011; Van Geuns e.a., 2011). Om het gedrag van een persoon te kunnen voorspellen, moet volgens deze theorie worden gekeken naar de intentie van die persoon om dat gedrag te vertonen: de gedragintentie. De algemene regel is: hoe sterker de intentie, hoe groter de kans dat een persoon dat bepaalde gedrag gaat vertonen.

De gedragsintentie wordt bepaald door drie determinanten:

1. de attitude van de persoon ten opzichte van het gedrag, waarbij zijn persoonskenmerken en houding een rol spelen;
2. de opvattingen van anderen ten opzichte van het gedrag en de sociale druk;
3. de inschatting van de eigen mogelijkheden om het gedrag daadwerkelijk te kunnen uitvoeren: de waargenomen gedragscontrole (Ajzen, 2011).

Het gedrag van een persoon wordt dus voornamelijk gestuurd door zijn intentie om een gedraging uit te voeren. Om die gedraging te kunnen verrichten, moet hij echter over de benodigde vaardigheden beschikken, en er zelf in geloven dat hij die gedraging kan uitvoeren (de waargenomen gedragscontrole).

In dit rapport beschrijven we de competenties dan ook in termen van vaardigheden. Ook uit 'Kans op financiële problemen' (Madern en Van der Schors, 2012) blijkt namelijk dat het ontbreken van vaardigheden het risico op financiële problemen vergroot. Respondenten met betalingsachterstanden houden de administratie minder vaak bij, bewaren belangrijke papieren minder goed en hebben minder overzicht over hun inkomsten en uitgaven. Van de respondenten die de administratie niet op orde hadden, zei 45 procent dat zij dit niet kunnen. Dit is een teken voor het ontbreken van vaardigheden.

Ook Van Geuns e.a. (2011) concluderen dat vaardigheden in belangrijke mate bepalen in hoeverre de klant zijn gedrag kan aanpassen. Zij hebben de Theorie van gepland gedrag als model gebruikt bij een onderzoek naar klantprofielen in de schuldhulpverlening. Van Geuns e.a. (2011) constateren dat er binnen de schuldhulpverlening veel klanten zijn die wel de motivatie hebben om hun gedrag aan te passen, maar daarvoor onvoldoende over de benodigde vaardigheden beschikken. Bij onderzoek naar vaardigheden wordt vaak alleen gekeken of een persoon iets doet - bijvoorbeeld een kasboek bijhouden - en niet naar of hij dat al dan niet kan. Onderzoek naar of iemand iets doet, zegt echter niet alles over zijn vaardigheden. Een persoon kan immers verschillende redenen hebben om iets niet te doen. Wanneer hij geen kasboek bijhoudt, kan dat komen doordat hij ruim voldoende inkomsten heeft, waardoor een kasboek bijhouden niet direct noodzakelijk is. Het kan echter ook zijn dat de persoon niet weet hoe hij een kasboek moet bijhouden. In dat geval beschikt hij dan niet over de juiste vaardigheden.

De vraag in dit verband is ook, of het niet bijhouden van een kasboek een indicatie is van financiële problemen. Om bovengenoemde reden - de persoon heeft voldoende inkomsten - hoeft dat niet zo te zijn. Sterker nog: het feit dat een persoon wél een kasboek bijhoudt, zou juist een aanwijzing kunnen zijn dat hij op dat moment financiële problemen heeft. Een kasboek bijhouden is immers een belangrijke eerste stap op weg naar de oplossing van financiële problemen.

3 Aansluiten bij internationale ontwikkelingen

Ook buiten Nederland houden organisaties zich bezig met gedragsverandering in het kader van financiële zelfredzaamheid. Eén van de bekendste is de Financial Services Authority (FSA): een onafhankelijke organisatie die de financiële dienstverlening in het Verenigd Koninkrijk regelt. De FSA is opgericht door de Britse regering en stelt vast aan welke eisen de financiële dienstverlening moet voldoen. De FSA stelt tevens vast met welke maatregelen financiële instellingen te maken krijgen wanneer zij zich niet houden aan deze eisen.

Eén van de taken van de FSA is voorlichting geven aan consumenten over omgaan met geld. Hiertoe hebben zij het Adult Financial Capability Framework opgesteld (FSA, 2006). De competenties die hierin beschreven staan, zijn ondergebracht bij vijf domeinen, namelijk:

1. making ends meet
2. keeping track
3. planning ahead
4. choosing products
5. staying informed

De Nibud-competenties sluiten aan bij deze indeling. Daardoor kunnen we beter gebruik maken van de resultaten van internationale onderzoeken naar financiële zelfredzaamheid, en kunnen we resultaten van Nederlandse onderzoeken vergelijken met die van internationale onderzoeken. Bovendien heeft de FSA veel ervaring met competenties op het gebied van financiële zelfredzaamheid en zijn binnen Nederland bijvoorbeeld de modellen van Wijzer in Geldzaken hierop gebaseerd.

4 De competenties

In dit hoofdstuk beschrijven we de competenties.

4.1 Doel van de competenties

De competenties beschrijven de vaardigheden waarover een persoon moet beschikken om zich financieel zelfredzaam te kunnen noemen. Het Nibud omschrijft het begrip 'financiële zelfredzaamheid' als volgt:

Iemand is financieel zelfredzaam wanneer hij weloverwogen keuzes maakt zodanig dat zijn financiën in balans zijn, zowel op de korte als op de lange termijn.

4.2 Doelgroep competenties

De competenties zijn van toepassing op alle volwassen inwoners van Nederland. Het doel is dat iedereen in principe beschikt over de vaardigheden die in de competenties worden beschreven. We zeggen er expliciet bij 'in principe', omdat er groepen zijn in de samenleving waarvan moeilijk of niet verwacht kan worden dat zij over de vaardigheden beschikken. Voor (onder andere) die groepen is in hoofdgroep 5 de competentie opgenomen dat een persoon in staat is om de juiste instantie of dienstverlener te raadplegen bij financiële vragen of problemen. Daarmee ondervangen we dat bepaalde groepen niet financieel zelfredzaam zouden kunnen zijn.

Beschikken over de vaardigheden, wil daarnaast niet zeggen dat iedereen ook altijd het bijbehorende gedrag moet vertonen. Er zijn heel goede redenen te bedenken waarom een persoon niet maandelijks zijn inkomsten en uitgaven in kaart brengt, of zich niet bezig houdt met het rendement en risico van verschillende leningen. Iemand kan bijvoorbeeld gemakkelijk rondkomen of heeft helemaal geen behoefte aan een lening. Toch is het belangrijk dat iedereen beschikt over de vaardigheden die in de competenties worden beschreven. Het idee hierachter is dat een persoon wel in staat moet zijn om zijn inkomsten en uitgaven in kaart te brengen, en het rendement en risico van verschillende leningen tegen elkaar kan afwegen. Iedereen kan immers in de situatie terecht komen dat zijn inkomsten plotseling dalen. En dan is het wél belangrijk dat hij zijn inkomsten en uitgaven in kaart brengt. Met andere

woorden: op dat moment is het belangrijk dat hij wel het gedrag vertoont waarvoor de vaardigheid vereist is.

4.3 De competenties

De competenties luiden als volgt:

1. In kaart brengen

De consument beschikt over een overzicht dat inzicht geeft in de mogelijkheden om zijn financiën in balans te houden.

De consument is in staat om:

- een inkomen te genereren op het sociaal minimum;
- subsidies, tegemoetkomingen en toeslagen aan te vragen;
- zijn financiële administratie overzichtelijk te bewaren;
- financiële correspondentie doelmatig en juist af te handelen;
- een bank- en een spaarrekening te beheren;
- rekeningen, toekenningen, bij- en afschrijvingen te controleren op juistheid;
- vast te stellen wat zijn netto inkomsten zijn;
- een overzicht te maken van zijn inkomsten en uitgaven per jaar;
- te berekenen welk bedrag hij (per maand) nodig heeft voor zijn noodzakelijke uitgaven;
- te berekenen welk bedrag hij (per maand) over houdt voor uitgaven waarin hij een keuze heeft;
- een overzicht te maken van zijn gemiddelde inkomsten en uitgaven per maand;
- een overzicht te maken van zijn bezittingen en schulden.

2. Verantwoord besteden

De consument besteedt zijn inkomsten zodanig dat zijn huishoudfinanciën op de korte termijn in balans zijn.

De consument is in staat om:

- zijn dagelijkse bestedingen te bewaken;
- zijn betalingsverplichtingen na te komen;
- prioriteiten aan te brengen in zijn bestedingen op basis van noodzakelijkheid;
- niet-maandelijkse extra inkomsten doelmatig te benutten;
- criteria te ontwikkelen voor de prijs-kwaliteitverhouding van producten;
- zich weerbaar op te stellen t.o.v. reclame, sociale druk, etc.;
- zijn koopgedrag aan te passen aan het beschikbare budget;
- financiële tekorten te signaleren;
- een overzicht te maken van zijn betalingsachterstanden;
- financiële problemen op te lossen;
- een beroep te doen op zijn rechten als consument;

- gebruik te maken van bezwaar- en beroepsprocedures.

3. Vooruit kijken

De consument realiseert zich dat wensen en gebeurtenissen op de middellange en de lange termijn financiële gevolgen hebben en stemt zijn huidige bestedingen hierop af.

De consument is in staat om:

- te beoordelen of hij in geval van (geplande en ongeplande) wensen en gebeurtenissen over voldoende inkomsten beschikt om aan zijn verplichtingen te kunnen blijven voldoen;
- te beschikken over een positief eigen vermogen voor (geplande en ongeplande) hoge uitgaven;
- mogelijke (geplande en ongeplande) hoge uitgaven op de middellange en de lange termijn verantwoord op te vangen door middel van sparen of lenen;
- te beoordelen welke verzekeringen in zijn situatie noodzakelijk, wenselijk of verplicht zijn;
- maatregelen te bedenken waardoor hij een terugval in het inkomen door (geplande en ongeplande) veranderde omstandigheden in de toekomst kan opvangen;
- acties te ondernemen waardoor de huishoudfinanciën in geval van (geplande en ongeplande) wensen en gebeurtenissen in balans blijven.

4. Bewust financiële producten kiezen

De consument kiest financiële producten op basis van budgettaire overwegingen en passend bij zijn persoon en persoonlijke huishoudsituatie.

De consument is in staat om:

- rendement en risico van verschillende typen financiële producten tegen elkaar af te wegen;
- financiële producten te beoordelen op kosten en rendement, looptijd en voorwaarden voor acceptatie en uitsluiting;
- te berekenen of premies, rente en aflossingen voor financiële producten binnen het budget passen.

5. Over voldoende kennis beschikken

De consument beschikt over alle relevante kennis om zijn huishoudfinanciën op de korte, middellange en de lange termijn in balans te brengen en te houden.

De consument is in staat om:

- informatiebronnen te raadplegen over financiële onderwerpen;
- de juiste instantie of dienstverlener te raadplegen bij financiële vragen of problemen;

- te beoordelen welke begrippen uit de financiële dienstverlening op hem van toepassing zijn;
- de benodigde berekeningen te maken voor het beheer van zijn huishoudfinanciën;
- te beoordelen wat zijn rechten en plichten zijn als consument;
- globaal te beoordelen of en in hoeverre veranderingen in de financiële regelgeving en ontwikkelingen op de financiële markt op hem van toepassing zijn;
- globaal te beoordelen welke sociale-zekerheidsregelingen op hem van toepassing zijn.

5 Literatuur

Ajzen, I. (2011). The theory of planned behavior: Reactions and reflections. *Psychology and Health*, vol. 26, p. 1113-1127.

FSA (2006). *Adult Financial Capability Framework*.

Geuns, R. van, Weerd, M. de, en Jungmann, N. (2011). *Klantprofielen voor schuldhulpverlening*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Madern, T. en Van der Schors, A. (2012). *Kans op financiële problemen*. Utrecht: Nibud.

Nibud (2008). *Geld en gedrag. Begeleiding voor de beroepspraktijk*. Utrecht: Nibud.